

Барановська О. В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України
panihellena@gmail.com

ВИЯВЛЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: МЕТОДИКИ ДІАГНОСТУВАННЯ НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

Протягом тривалого часу в багатьох країнах світу накопичувався досвід виявлення, діагностування та розвитку обдарованості дітей. Створювалася теоретична база для розвитку обдарованої особистості. В Україні існує велика кількість навчальних закладів, які ставлять розвиток обдарованої особистості своїм головним завданням. Однак проблема діагностування основних параметрів обдарованості вчителем була і залишається актуальною, особливо в умовах війни. Порушення стабільності в соціальному середовищі закономірно і швидко впливає на якість навчання старшокласників, змінюючи їхній життєвий вибір. Освітні втрати мають накопичувальний ефект і торкаються також обдарованих учнів, для розвитку яких зазвичай приділялося багато уваги та створювалися певні умови. Тому діагностування ступеню «танення» особистих досягнень учнів є важливим завданням, яке потребує оновлення та удосконалення діагностичних тестів і методик згідно з вимогами суспільства. Мета статті – довести актуальність та важливість діагностування основних параметрів обдарованості дітей вчителями, виявлення зниження їхніх особистих досягнень та вироблення конкретних механізмів їхньої компенсації спільно з усіма учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: обдарованість; розвиток; діагностування обдарованості; танення особистих досягнень дитини.

For a long time, many countries around the world have accumulated experience in identifying, diagnosing and developing giftedness in children. A theoretical base was created for the development of a gifted personality. In Ukraine, there are a large number of educational institutions that make the development of a gifted personality their main task. However, the problem of diagnosing the main parameters of teacher giftedness was and remains relevant, especially in wartime conditions. Violation of stability in the social environment naturally and quickly affects the quality of education of senior school pupils, changing their life choices. Educational losses have a cumulative effect and also affect gifted pupils, for whose development a lot of attention was usually paid and certain conditions were created. Therefore, diagnosing the degree of "melting" of personal achievements of pupils is an important task that requires updating and improving diagnostic tests and methods in accordance with the requirements of society. The purpose of the article is to prove the relevance and importance of diagnosing the main parameters of children's giftedness by teachers, identifying a decrease in their personal achievements and developing specific mechanisms for their compensation together with all participants in the educational process.

Key words: giftedness; development; diagnosis of giftedness; melting of the child's personal achievements.

Досвід розвинених країн світу свідчить про те, що успішність та перспективи розвитку кожної країни залежить від виявлення талантів та обдарованості у дітей та реалізації їхнього потенціалу. Вже доведена важливість підвищення наукової та технологічної грамотності молоді, формування критичного мислення та розуміння світу, уміння приймати обдумані рішення щодо навколишнього середовища, здоров'я та щастя людини. У ряді нормативних документів, які регулюють діяльність освітніх установ зафіксовано такі основні підходи, як: дитиноцентризм, пріоритет індивідуальності та суб'єктності дитини. В *Концепції нової української школи* зазначається, що кожен учень – неповторний, наділений від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. З огляду на це, метою сучасної освіти є допомога в розкритті та розвитку здібностей, талантів і можливостей кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем та батьками. Окрім того, важливим аспектом є підтримка учнів у виборі їхнього життєвого шляху, сприяння усвідомленню їхніх інтересів та професійних нахилів, що дозволить їм реалізувати свій потенціал у майбутньому. Зазначено, що вчителі удосконалюватимуть свої знання про особистісно-орієнтований і компетентнісний підходи до управління освітнім процесом, психологію групової динаміки тощо. Вчитель набуватиме функцій коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. [1, с. 14; с. 16].

На сучасному етапі практиками використовуються як відомі методики для діагностування обдарованості дітей, так і адаптовані та власні методики.

Ці методики можна розділити на кілька категорій:

1. *Психометричні методи:*

- *тести інтелекту:* використовуються для визначення загального рівня інтелекту дитини. Прикладами таких тестів є шкала інтелекту Векслера для дітей (WISC) та тест Стенфорд-Біне;

- *тести креативності:* оцінюють творче мислення та здатність до генерування нових ідей. Прикладом є тест креативного мислення Торренса.

2. *Методи спостереження та аналізу діяльності:*

- *спостереження в навчальних ситуаціях:* за поведінкою учнів у класі, їхньою активністю та результативністю виконання завдань;

- *аналіз продуктів діяльності:* аналіз творчих робіт учнів, проєктів, есе, малюнків та інших видів діяльності.

3. *Експертні оцінки:*

- *оцінка вчителями:* використання спеціально розроблених шкал для оцінки різних аспектів обдарованості (інтелектуальної, творчої, академічної);

- *оцінка психологами*: психологи проводять комплексні оцінки, використовуючи різні діагностичні методики;

- *оцінка фахівцями*: фахівці оцінюють рівень досягнень учнів (з певного предмету на олімпіадах, творчих, спортивних, художніх тощо).

4. Анкетування та опитування:

- *анкети для батьків*: батьки відповідають на запитання про поведінку, інтереси та здібності своїх дітей, висловлюють власне бачення розвитку дитини;

- *анкети для учнів*: учні самостійно заповнюють анкети, що допомагає визначити їхні інтереси, нахили, плани, амбіції;

- *анкети для вчителів*: вчителі відповідають на запитання про поведінку, інтереси та здібності дітей, висловлюють думки про можливості розвитку дитини.

5. Спеціальні діагностичні програми та проекти:

- *програми раннього виявлення обдарованості*: можуть включати комплексні діагностичні процедури, спрямовані на виявлення обдарованих дітей на ранніх етапах розвитку.

6. Методи самодіагностики:

- *тести самооцінки*: учні самостійно заповнюють тести, що оцінюють їхні здібності та інтереси.

Важливо зазначити, що в Україні існує тенденція до застосування комплексного підходу діагностування обдарованості, який включає поєднання різних методик для отримання максимально об'єктивної оцінки здібностей дитини. Це дозволяє виявити як академічну, так і творчу обдарованість, а також врахувати індивідуальні особливості кожного учня.

Розглянемо кілька найбільш відомих у світі тестів діагностування обдарованості дитини.

Тест Стенфорд-Біне (Stanford-Binet Intelligence Scales) є одним з найбільш відомих і широко використовуваних інструментів для оцінки інтелекту [2]. Він складається з різних субтестів, які оцінюють різні аспекти когнітивних здібностей. Ось основні параметри діагностики, які вимірює цей тест:

1. *Вербальні здібності*. Вербальна аналітика та розуміння: оцінює здатність дитини розуміти і використовувати мову, а також аналізувати і синтезувати інформацію на основі мовних даних. Визначення слів: оцінює словниковий запас і вміння визначати значення слів. Загальні знання: оцінює загальну обізнаність і ерудицію.

2. *Невербальні здібності*. Невербальна аналітика та розуміння: оцінює здатність дитини розуміти і використовувати інформацію, представлену у невербальній формі, такій як малюнки і символи. Розпізнавання зразків: оцінює вміння розпізнавати і продовжувати невербальні зразки та послідовності.

Моторні навички: оцінює здатність дитини виконувати завдання, які вимагають координації рухів.

3. *Кількісні здібності*. Математичні розрахунки: оцінює здатність дитини виконувати математичні операції. Розуміння кількісних понять: оцінює вміння дитини розуміти і використовувати кількісну інформацію.

4. *Пам'ять*. Короткочасна пам'ять: оцінює здатність дитини запам'ятовувати і відтворювати інформацію через короткий проміжок часу. Довготривала пам'ять: оцінює здатність дитини запам'ятовувати і відтворювати інформацію через тривалий проміжок часу.

5. *Візуально-просторові здібності*. Аналіз візуально-просторових відносин: оцінює здатність дитини розуміти і використовувати інформацію про просторові відносини між об'єктами. Конструювання: оцінює здатність дитини створювати структури або об'єкти з окремих частин.

6. *Флюїдний інтелект*. Проблемне мислення: оцінює здатність дитини знаходити нові рішення для нових проблем.

Тест Стенфорд-Біне розроблений таким чином, щоб забезпечити комплексну оцінку інтелектуальних здібностей дитини, враховуючи різні аспекти когнітивного функціонування. Це дозволяє отримати багатовимірний профіль здібностей, який може бути використаний для виявлення обдарованості та планування подальшого її розвитку.

Шкала інтелекту Векслера для дітей (Wechsler Intelligence Scale for Children, WISC) є одним з найпопулярніших тестів для оцінки інтелекту дітей у віці від 6 до 16 років [3]. Остання версія тесту (WISC-V) складається з шістнадцяти субтестів, які групуються в п'ять основних індексів. Ось основні пункти, що оцінюються за допомогою WISC-V:

1. *Індекс Вербального Розуміння (Verbal Comprehension Index, VCI)*: словниковий запас (Vocabulary) – Знання і розуміння слів; Схожість (Similarities) – здатність знаходити спільні риси між різними поняттями; Розуміння (Comprehension) – здатність розуміти і відповісти на загальні питання (необов'язковий субтест); Інформація (Information) – загальні знання і ерудицію (необов'язковий субтест).

2. *Індекс Візуально-Просторової Обробки (Visual Spatial Index, VSI)*: Кубики Коса (Block Design) – здатність аналізувати і синтезувати абстрактні візуальні стимули; Візуальні Пазли (Visual Puzzles) – здатність аналізувати і синтезувати візуально-просторову інформацію.

3. *Індекс Розуміння Матриць (Fluid Reasoning Index, FRI)*: Матриці (Matrix Reasoning) – здатність до абстрактного мислення і вирішення нових проблем; Фігурні Ваги (Figure Weights) – здатність до кількісного мислення і вирішення

завдань на балансування; Арифметика (Arithmetic) – здатність виконувати математичні обчислення (необов'язковий субтест).

4. Індекс Робочої Пам'яті (Working Memory Index, WMI): Цифрові Ряди (Digit Span) – оцінює короткочасну пам'ять і здатність маніпулювати цифрами; Літери та Цифри (Letter-Number Sequencing) – здатність оперувати інформацією у робочій пам'яті.

5. Індекс Швидкості Обробки Інформації (Processing Speed Index, PSI): Кодування (Coding) – здатність швидко і точно асоціювати символи з відповідними числами; Пошук Символів (Symbol Search) – здатність швидко знаходити та порівнювати візуальну інформацію.

Додаткові (необов'язкові) субтести: Малювання за Числами (Cancellation) – здатність зосереджувати увагу і швидко знаходити інформацію; Малювання по Зразку (Picture Completion) – здатність сприймати і аналізувати візуальні деталі; Розташування Картинок (Picture Arrangement) – здатність розуміти і передбачати послідовність подій (необов'язковий субтест).

Ці субтести дозволяють скласти всебічний профіль інтелектуальних здібностей дитини, оцінюючи як вербальні, так і невербальні аспекти мислення, а також робочу пам'ять та швидкість обробки інформації.

Але наведені тести – це кропітка робота діагностування інтелекту кожної дитини, які неможливо провести в умовах загальноосвітнього закладу навіть, якщо цим займатиметься шкільний психолог. Вчителю важливо віднайти та скласти власну діагностичну базу для дітей свого класу, яка б враховувала різні параметри: склад класу, умови навчання під час війни, матеріальний достаток батьків (чи втрати його під час війни), психологічний клімат в сім'ї дитини, пережиті важкі стреси, втрати, попередні досягнення дитини у навчанні, особисті досягнення дитини, можливість доступу до розвивальної бази, можливість участі у змаганнях, конкурсах тощо. В сучасних умовах, коли іноді неможливо відслідкувати проблеми і досягнення кожного учня, важливо віднайти підходи, за яких диференціюватимуться досягнення груп дітей. Останнім часом виникло багато різних методів навчання обдарованих дітей, таких як індивідуалізація, диференціація навчання, адаптація навчальних програм, групування обдарованих учнів різним чином, прискорене навчання та збагачення змісту та технологій навчального процесу. Проте, вчителі мають особливу роль у виявленні та розвитку талантів кожної дитини, розуміючи та надаючи можливості для їхнього розвитку в навчальному та суспільному середовищі. Методики та тести для оцінки здібностей та схильностей дітей дуже різноманітні, тому важливо вибирати ті, які дозволяють оцінити потенціал дитини з різних перспектив. Крім того, багато з них досить важкі для їхнього застосування вчителем в умовах уроку. Важливо також відібрати тести, які б

могли дати узагальнену картину після проведення їх з учнями, батьками та вчителями. Саме такий підхід може дати більш реальну картину схильностей, здібностей та рівня розвитку дитини на даному етапі для виявлення різниці у поглядах батьків та вчителів на її потенціал. Тобто мета вчителя – створити інформативну картину для всіх учнів класу, надати індивідуальну підтримку дитині, забезпечити взаємозв'язок з батьками та визначення рівня їхньої адекватності щодо реального потенціалу дитини.

Українські науковці обґрунтували необхідність розроблення методології та інструментарію для діагностичних досліджень, які дозволяють визначити рівень різних параметрів обдарованості та виробити конкретні механізми компенсації прогалин у досягненнях та "танення" набутих навичок, необхідних для розвитку певного виду обдарованості.

З метою допомогти вчителю створити власну діагностичну базу для дітей свого класу, науковці Інституту педагогіки НАПН України *Л. Шелестова* та *О. Барановська* підготували до друку методичний посібник *«Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі» (2024)*, в якому узагальнили існуючі підходи та методики діагностування різних аспектів розвитку дитини, її готовності до навчання. Авторами виокремлено та систематизовано відомі та недавно створені чи адаптовані методики для діагностування фізичної, психологічної зрілості дитини; її вольової, мотиваційної, емоційної, інтелектуальної сфери розвитку [4; 5].

Для дослідження розумового розвитку дитини та її креативності, обдарованості авторами виокремлено ряд різноманітних методик, які спрямовані на: дослідження особливостей мислення (матриці Равена; експрес-методика визначення розумового розвитку дітей Н. Стадненко; тест на узагальнене предметне сприймання Роршаха; тест визначення навченості, форми мислення Т. Вітцлака та ін.); діагностування рівня наочно-образного мислення (тест-головоломка Череднікової «Перестав сірники»; тест на рівень розвитку творчої уяви Т. Вітцлака; тест Е. Замбацявичене «Розрізані фігурки» та ін.); виявлення рівня сформованості інтелектуальних умінь (методика визначення рівнів сформованості процесів узагальнення й абстрагування, здатності виділяти істотні ознаки предметів та явищ М. Матюхіної; методика дослідження вміння встановлювати й узагальнювати відношення між поняттями О. Дусавицького; «Прогресивні матриці Равена»; тест «Збереження кількості Ж. Піаже»; методики встановлення закономірностей Равена і Айзенка; методика «Систематизація» Н. Венгера; тест Е. Торенса «Незавершені фігури» та ін.); дослідження пам'яті (відтворення побачених чисел, літер або слів; відтворення деталей із почутої розповіді; опис попередньо побачених картинок, зображених на картках тощо); дослідження уваги (спостереження за тривалістю сприймання інформації під час

уроку, тестові завдання на сортування, пошук елементів у групі, запам'ятовування послідовностей тощо); *дослідження мовлення* (сформованість мовленнєвих навичок під час уроків або спілкування за параметрами: чіткість, зрозумілість висловлювань, словниковий запас, граматичні структури, уміння складати речення та відповідати на запитання); завдання на висловлювання думок, ідей, розповідей та описів, визначення послідовності подій, головної думки тощо); *виявлення дивергентності* (здатності до вирішення нестандартних образних рішень наочно-конструктивних задач); *творчих здібностей та можливостей їхнього розвитку в найближчій і віддаленій перспективі* (методика «Картинки Давида; методика «Куб Лінка»; експрес-анкета «Обдарована дитина»; тест-анкета для виявлення схильності дітей до різних видів діяльності Е. Каралашвілі; опитувальник «Чи талановита ваша дитина» І. Карабаєвої; методика «Віддалені асоціації»; вербальний тест А. Медніка, модиф. Л. Кондратенко та ін.); *рівень креативного (творчого) мислення* (методика Ю. Гільбуха та ін.) [6–11].

Практика показала, що шлях до істини лежить через виявлення співпадіння чи неспівпадіння очікувань батьків та точки зору вчителів щодо потенціалу дитини через означені вище методи діагностування.

Протягом останніх десятиліть виникло багато різноманітних форм навчання здібних дітей: індивідуалізація навчання, диференціація навчальних програм, можливість групування обдарованих дітей, прискорення (перехід в наступний клас екстерном, прискорене вивчення предмета, вступ до університету в ранньому віці), збагачення (більш швидкий темп вивчення навчального матеріалу при збільшенні обсягу навчального матеріалу) тощо. Особливо виділяється своєю оригінальністю та багатофакторним підходом досвід країн Австралійського Союзу. Варіативний підхід до розвитку дитини пропонується в Фінляндії.

На основі результатів проведених досліджень українських науковців та висновків з напрацювань автора, ми визначили стратегічні напрямки розвитку обдарованості: взаємодія науки та освіти, шкільного та позашкільного навчання, наступність та взаємодія між усіма ланками; постійний моніторинг сучасних світових досліджень в сфері проблеми обдарованості; створення індивідуальних освітніх траєкторій учнів; проведення науково-дослідної роботи учнів; розробка необхідної бази відповідних навчальних програм, методичних посібників та підручників; розширення дистанційного навчання; вдосконалення електронних платформ та інших ресурсів, бібліотек; проведення учнівських конференцій; залучення обдарованих дітей до участі в міжнародних проектах, програмах, форумах; створення платформ, випуск посібників для батьків з питань діагностики та виховання обдарованих дітей; розроблення централізованих

програм пошуку обдарованих дітей; співпраця з науковими установами та роботодавцями для старшокласників в умовах профільного навчання [12–14].

Отже, актуальною в сучасному світі є акцентуація «learning for our future, not the past». Саме розвиток soft skills (гнучких навичок), зокрема: критичного мислення, креативності, творчих здібностей, вміння працювати в групах та команді тощо є пріоритетним напрямком навчання. Тільки «розумна освіта», яка інтегрує потенціал нових технологій у навчальний процес може стати майбутнім економіки і «компасом навчання», де керівництво навчальним процесом націлене на розвиток креативної творчої особистості, здатної змінювати світ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: ухвалено рішенням Колегії МОН України 20.10.2016 р. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html/>
2. Stanford-Binet Intelligence Scales. URL: <https://stanfordbinettest.com/>
3. Wechsler Intelligence Scale for Children, WISC. URL: <https://www.testingmom.com/tests/wisc-test/>
4. Барановська О. В. Змішане навчання у початковій школі: нові форми взаємодії: Методичні рекомендації. – Київ: «Фенікс», 2021. – 64 с.
5. Шелестова Л. В. Змішане навчання у початковій школі : методичні рекомендації. Київ : «Фенікс», 2021. 48 с.
6. Діагностика особистості. Путівник практичного психолога : [довідник] / укладач В. В. Войтко: Кіровоград: КЗ КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2015. 76 с..
7. Ключик до дитячого серця. Інформація про психологічний розвиток дитини. Як визначити обдарованість. URL: http://keytochildrenhearts.blogspot.com/p/blog-page_41.html#0046
8. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини. (Диферент.-діагност. дов. психолога школи 1 ступеня). К.: Главник, 2004. 112 с. (Психологічний інструментарій).
9. Оліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики: навч.-метод посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. 442 с.
10. Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика : підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2013. 608 с.
11. Чуб Н.В. Комплексні тести готовності дитини до школи. Харків.: Вид. група «Основа», 2007. 144 с.
12. Барановська О. В. Сучасні підходи до розвитку обдарованої особистості в педагогічній науці і практиці. Обдарованість: методи діагностики та специфіка моніторингу: матеріали Всукраїнського науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 30, 31 травня 2022 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 22–28.
13. Барановська О. В. Основні напрямки розвитку обдарованої особистості (технологічний аспект). Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Вип. 1(20): Сучасні проблеми

обдарованості особистості: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 трав. 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки [та ін.]; [редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2020. С. 16–19.

14. Барановська О. В. Індивідуалізація навчання: здобутки, труднощі, перспективи. Innovative technologies in science and education. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Jerusalem, Israel, 2021. Pp.159–164.

Басюк Н. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
natabasyuk@ukr.net

ВЗАЄМОДІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО В СТРУКТУРІ ОБДАРОВАНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті проаналізовано важливість та взаємовплив інтелектуальних та емоційних процесів у структурі обдарованості вчителя початкової школи. Коротко розглянуто історичні аспекти становлення проблеми обдарованості, поняття «обдарованість» та його основні характеристики, зв'язок проблеми обдарованості з концепцією емоційного інтелекту. Розвинений емоційний інтелект розглядається як обов'язкова умова розвитку обдарованості вчителя початкової школи. Наголошується на необхідності їх формування на етапі оволодіння педагогічної професією.

Ключові слова: обдарованість, педагогічна обдарованість, емоційний інтелект, саморегуляція емоційних та психічних станів, вчитель початкової школи.

Abstract. The article analyzes the importance and mutual influence of intellectual and emotional processes in the structure of giftedness of an elementary school teacher. The historical aspects of the development of the problem of giftedness, the concept of "giftedness" and its main characteristics, the connection of the problem of giftedness with the concept of emotional intelligence are briefly considered. Developed emotional intelligence is considered a prerequisite for developing the giftedness of a primary school teacher. The need for their formation at the stage of mastering the teaching profession is emphasized.

Keywords: giftedness, pedagogical giftedness, emotional intelligence, self-regulation of emotional and mental states, primary school teacher.

Українська початкова школа потребує творчого вчителя, здатного нестандартно мислити, генерувати ідеї, не боятись експериментувати і йти в ногу з часом. Сучасний педагог початкової школи має постійно знаходитись у пошуку нових методів, способів подання навчальної інформації, впроваджувати нові технології та різноманітні інновації з максимальною користю та доцільністю.